

важливості у процесі відтворення, оскільки жінки й надалі продовжують працювати на шкідливих підприємствах, при захворюванні за допомогою до лікаря звертаються в останній момент, а з метою профілактики лише одиниці відвідують лікаря-гінеколога хоча б двічі на рік.

Отже, підсумовуючи все вищесказане, можна зробити висновок про те, що шкідливі звички та сформовані стереотипи в суспільстві негативно впливають не лише на здоров'я жінки, а й на здоров'я дитини, яке закладається ще під час вагітності матері. Тому вирішення цієї проблеми повинне здійснюватися як на державному рівні (Програма статевого виховання дітей та підлітків, Державна програма "Репродуктивне здоров'я нації"), так і на родинному – акцент у вихованні на униканні шкідливих звичок та привчання дівчаток до відвідувань гінеколога (усунення боязливості і соромливості).

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна жінка "плюси" чи "мінуси" куріння. /Здоров'я жінки: Інформаційно-довідковий проєкт. - <http://www.zdorovja.org.ua/articles/00042/>
2. Проєкт Закону України "Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2006 рік" - http://www.sta.gov.ua/page.php3?pr_8150
3. Стан та проблеми дерматовенерологічної служби в Україні Реалії сьогодення, перспективи майбутнього - <http://www.health-ua.com/articles/1045.html>
4. Міністерство охорони здоров'я - <http://www.moz.gov.ua>
5. Сущенко Л.П. Соціальні технології культивування здорового способу життя людини /Запоріж. держ. ун-т. - Запоріжжя, 1999.- 308 с.

Л.Т.ШЕВЧУК

МЕДИКО-СОЦІАЛЬНА ОЦІНКА ДИНАМІКИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Проаналізовано медико-соціальні особливості динаміки населення України і фактори їх формування. Встановлено, що впродовж ХХ ст. в Україні відбулося чотири демографічні кризи. Акцентується увага на необхідності досягнення розширеного відтворення населення в Україні.

Проанализированы медико-социальные особенности динамики населения Украины и факторы их формирования. Установлено, что в течение ХХ ст. в Украине состоялось четыре демографических кризиса. Акцентируется внимание на необходимости достижения расширенного воспроизводства населения в Украине.

The medical-social features of dynamics of population of Ukraine and factors of their forming are analyzed. It is set, that during a XX age in Ukraine took place four demographic crises. Attention is accented on the necessity of achieving the extended recreation of population in Ukraine.

Медико-соціальна оцінка особливостей динаміки населення є особливо актуальною в наш час, коли має місце скорочення чисельності населення України. Адже, в науковій літературі неодноразово доводилося, що скорочення населення на конкретній території викликається погіршенням умов його існування, нестачею життєвого простору, різного виду ресурсів, зокрема продуктів харчування. У зв'язку з цим достатньо згадати вчення Т.Р.Мальтуса (1766-1834), який інтерпретував демографічний ріст як незалежну змінну, що корегується дією «руйнівних» (війни, епідемії, голод) і «попереджувальних» (безшлюбність, пізні шлюби) факторів. Зазначимо, що Т.Р.Мальтус перший заговорив про оптимум населення, який він визначив як таке співвідношення між населенням і засобами існування, при якому ще не почали діяти «руйнівні фактори».

У зв'язку з цим напрошується питання: скорочення населення в Україні – це прагнення національної соціально-економічної системи досягти оптимуму в умовах перебудови господарства, чи це дія «попереджувальних факторів», що в наш час трансформувалися у інтенсифіковані процеси розпаду шлюбів, в активізовані формування союзів, членами яких є особи з нетрадиційною сексуальною орієнтацією, у підпільну торгівлю людьми як секстоваром й біопродуктом; та «руйнівних факторів», які модифікувалися в соціально-економічну кризу, призупинення функціонування низки підприємств установ і організацій, погіршення якості життя населення.

Сучасні демографи не сумніваються, що інтенсивність демографічних процесів на різних етапах покоління є різною, що де термінується як історією цього покоління, так і сучасними умовами його існування [1, с.227]. Але, ця інтенсивність не може не залежати від індивідуального та

суспільного здоров'я. Ось чому медико-соціальна оцінка особливостей динаміки населення України, яка може пролити світло на особливості перспективної демографічної поведінки населення країни, є такою важливою, актуальною і своєчасною.

Дослідження особливостей динаміки населення України загалом та окремих регіонів зокрема, здійснення її медико-соціальної оцінки можливе при вивченні рядів динаміки, що відображають динамічність (характер зміни) відтворення населення. Для цього необхідно визначити систему показників, за допомогою яких можна дати всебічну характеристику напрямку та інтенсивності медико-соціальних змін демографічної ситуації.

Дослідження динаміки того чи іншого процесу передбачає використання таких показників, як абсолютний приріст, темп (коефіцієнт) зростання, темп приросту; абсолютне значення 1% приросту. Їх називають аналітичними характеристиками рядів динаміки. Вони обчислюються на основі порівняння рівнів ряду динаміки. При цьому, оскільки розвиток явищ в земній системі координат не має зворотного напрямку, то завжди порівнюють наступний рівень з попереднім. Порівняння з одним і тим самим основним рівнем дасть основні показники динаміки, а порівняння з найближчим попереднім рівнем допоможе отримати ланцюгові показники динаміки [1, с.227; 2, с.75;].

Вивченню динаміки населення України впродовж періоду минулого століття присвячена низка досліджень, результати яких дають змогу дійти висновку про значні зміни кількості населення, що зумовлені зміною показників його відтворення (народжуваності, смертності та природного приросту). Наслідком і водночас фактором змін зазначених кількісних демографічних показників є, наприклад, деформації генетичної, вікової, статевої та сімейної структур, чи трансформація захворюваності населення. На жаль, фактори як деформації структур, так і трансформації станів населення до кінця ще не вивчені. Незважаючи на це, в наш час відома низка простих моделей, які дозволяють розглядати рух населення без будь-яких факторних характеристик режиму його відтворення. В їх основі лежать загальні показники приросту населення. Крім того, є й складні - факторні моделі, які відображають, як правило, вікову інтенсивність демографічних процесів [3, с.154].

На думку З.Служинської, серед факторів, які найбільше вплинули на відтворення населення України у ХХ ст., вирізняються політико-соціальні фактори. До найважливіших вона відносить першу світову війну, громадянську війну 1918-1919 рр., голод 1922 р., еміграцію українців після громадянської війни, колективізацію і зв'язану з нею депортацію сільського населення, голодомор 1933 р., урбанізацію й масове заселення міст неукраїнським і сільським населенням та пов'язану з цим маргінезацію, планове масове переселення людей з інших республік в села, які вимерли з голоду, великий терор – знищення української інтелігенції 1934-1937 рр., масові вбивства “неблагонадійних”, депортацію і жертви “визволення” 1939 р. у Західній Україні, масові вбивства мирного населення в Західній Україні військами НКВС в червні 1941 р., втрати мирного населення під час німецької окупації, депортацію в Німеччину на роботу, жертви фашистського та нацистських концтаборів, втрати в рядах Червоної Армії, еміграцію під час війни, післявоєнну імміграцію партійних та господарських керівників, спеціалістів різних рангів, учителів, введення великої кількості військ НКВС та прикордонників в Західну Україну, післявоєнну депортацію населення західних областей України, “добровільну” репатріацію автохтонного населення Польщі, операцію “Вісла” 1947 р., виселення українського населення з Холмщини, Підляшшя, Лемківщини, Надсяння та зв'язані з цим масові вбивства, голод 1946-1947 рр., знищення органами НКВС народних повстанців УПА, їх сімей і прихильників, постійну масову, планову, але неконтрольовану імміграцію чужорідних популяцій до України, злочинну діяльність спеціальних провокаційно-розвідувальних груп та каральних підрозділів НКВД-МГБ в Західній Україні, репресії інтелектуальної еліти в Західній Україні, вербування та переселення родин за межі України для підняття цілинних земель або будівництва БАМу, Чорнобильську катастрофу 1986 р. [4, с.9].

До названих З. Служинською політико-соціальних факторів можна додати й низку чинників, сформованих у 90-х роках ХХ ст. (гостру й затяжну соціально-економічну кризу після здобуття Україною незалежності, еміграцію населення на роботу і постійне місце проживання в інші країни світу, зниження доходів населення). Вони також зумовили втрати населення, але характер цих втрат зовсім інший.

Згідно з оцінками різних вчених, Україна втратила у ХХ ст. від 50 до 70 млн. осіб, а з урахуванням ненароджених – понад 230 млн. осіб. Назвати хоча б приблизну цифру загальних людських втрат у країні надзвичайно важко: офіційна статистика під час згаданих політичних подій переважно не здійснювалася, а дані, отримані під час переписів населення, проведених у першій половині ХХ ст., в силу тих чи інших причин фальсифікувалися. Зазначимо, що відсутність належної

статистики зумовлює виділення при аналізі динаміки населення в більшості сучасних опублікованих джерел (наприклад, в демографічному щорічнику “Населення України в 2000 році”) лише чотирьох демографічних криз: першої - 1917-1918 рр., другої - 1931-1934 рр., третьої - 1942-1945 рр. з наслідками в 1965-1969 рр., четвертої - 1993-1999 рр.

Розглядати оцінку суспільного здоров'я чи здоров'я нації до здобуття Україною незалежності недоцільно: в той час життя не тільки однієї людини, але й цілих соціальних верств нічого не вартувало. “Увага” держави до здоров'я мала місце переважно в ідеологічних доктринах чи партійних документах. Крім того, статистичні дані про стан здоров'я населення впродовж періоду до здобуття Україною незалежності не викликають довіри, а тому здійснити адекватну дійсності медико-соціальну оцінку динаміки населення України того часу, практично, неможливо. Водночас сама динаміка населення, показники його відтворення та інші дані дають можливість зробити опосередковані висновки про характер зміни медико-соціальної ситуації в країні (табл.1).

У 2002-2004 рр. чисельність постійного населення України продовжувала скорочуватися і досягла на 1.1.2005 47,0 млн. осіб, або рівня 1970 р. Але, при цьому міське населення становило 33,2 млн. осіб, сільське - 15,8 млн. осіб.

Отже, у таблиці 1 подані групи даних, що постійно і безперервно змінюються в просторі і часі. Саме така поступова зміна станів суспільних явищ, зафіксованих через однакові проміжки часу на конкретній території, називається динамікою. Для зручності статистичні дані, які характеризують такі явища, систематизують у вигляді рядів динаміки, які представляють собою статистичні показники, що розташовані в хронологічній послідовності. Аналіз рядів динаміки населення України дає можливість зробити опосередковані висновки про те, що, очевидно, характер зміни медико-соціальної ситуації в країні суттєво відрізняється у сільській і міській місцевості. Грунтовніші висновки вимагають детальнішого дослідження сучасної демографічної ситуації в Україні.

Таблиця 1

Динаміка населення

	Кількість наявного населення			Кількість постійного населення		
	на кінець року, тис. осіб	у тому числі міське	у тому числі сільське	на кінець року, тис. осіб	у тому числі чоловіки	у тому числі жінки
1990	51944,4	35085,2	16859,2	51623,5	23886,5	27737,0
1991	52056,6	35296,9	16759,7	51708,2	23949,4	27758,8
1992	52244,1	35471,0	16773,1	51870,4	24046,3	27824,1
1993	52114,4	35400,7	16713,7	51715,4	23981,1	27734,3
1994	51728,4	35118,8	16609,6	51300,4	23792,3	27508,1
1995	51297,1	34767,9	16529,2	50874,1	23591,6	27282,5
1996	50818,4	34387,5	16430,9	50400,0	23366,2	27033,8
1997	50370,8	34048,2	16322,6	49973,5	23163,5	26810,0
1998	49918,1	33702,1	16216,0	49544,8	22963,4	26581,4
1999	49429,8	33338,6	16091,2	49115,0	22754,7	26360,3
2000	48923,2	32951,7	15971,5	48663,6	22530,4	26133,2
2001*	48457,1	32574,4	15882,7	48240,9	22316,3	25924,6
2002	48003,5	32328,4	15675,1	47823,1	22112,5	25710,6
2003	47622,5	32146,5	15476,0	47442,1	21926,8	25515,3
2004	47280,8	32009,3	15271,5	47100,5	21754,0	25346,5
2005	46929,5	31877,7	15051,8			

*/ За даними Всеукраїнського перепису населення на 5 грудня 2001 року.

За матеріалами Всеукраїнського перепису населення станом на 5 грудня 2001 р. в Україні постійно проживало 48,4 млн. осіб, у тому числі в міських поселеннях – 32,5 млн. осіб (67,1 %), в сільській – 15,9 млн. (32,9 %). За 1993-2002 рр. Україна втратила 3,8 млн. осіб (7,9 % населення), причому втрати міського населення становили 2,9 млн. осіб, сільського – 0,9 млн. осіб. За початок зазначеного періоду не випадково взято 1993 р. Адже саме в цьому році чисельність населення була найбільшою за всю історію України: вона досягнула 52,2 млн. осіб. За дев'ять років, починаючи з

1993 р. до 2002 р., країна втратила стільки населення, скільки вона накопичувала, згідно з наявними статистичними даними, впродовж 20-річного періоду з 1973 до 1993 рр.

Наслідком систематичного зменшення чисельності населення - депопуляції - стало його звужене відтворення. Звужене відтворення в Україні формується внаслідок зменшення рівня народжуваності і зростання рівня смертності. Наголосимо, що рівень народжуваності в Україні почав суттєво зменшуватися в другій половині 80-х років, а рівень смертності - різко зростати в 90-х роках ХХ ст.

У 2000 р. природний приріст України залишався від'ємним, хоча в 1999р. почалося певне економічне поживлення. Він становив приблизно -373 тис. осіб. При цьому від'ємний приріст мав місце в усіх регіонах України за винятком Закарпатської області. Найбільших природних втрат населення зазнали східні і центральні області України.

У 2001 р. демографічні показники в Україні якоюсь мірою поліпшилися: дещо зменшився обсяг природного скорочення населення внаслідок зменшення смертності. Це опосередковано засвідчує про зменшення наростання погіршення суспільного здоров'я. Основний фактор такого явища - стабілізація і невеликий підйом соціально-економічного розвитку України, що спостерігається за останні три роки. Вони пом'якшили стресові ситуації, які є одним з чинників погіршення суспільного здоров'я. В зв'язку з цим до особливо позитивного факту слід віднести зменшення рівня дитячої смертності.

Отже, коефіцієнт дитячої смертності зменшився з 14,7 смертей дітей віком до 1 року на 1 тис. народжених в 1995 р. до 11,3 у 2001 р., або в 1,3 рази. У 2003р. цей показник становив 9,6 на 1 тис. народжених, тобто зменшився в порівнянні з 2001 р. в 1,2 рази. Незважаючи на поліпшення вказаного показника, можна констатувати подальше погіршення медико-соціальної ситуації в Україні. У 2001 р. уперше зареєстрована захворюваність населення становила 33194 тис. випадків, у 2003 р. – 32585 тис. випадків. Це означає, що дві треті населення протягом року перехворіло. Протягом 90-х років ХХ ст. захворюваність населення України постійно зростала.

Рівень захворюваності в цілому по Україні зріс з 62335 уперше в житті зареєстрованих випадків захворювань на 100 000 населення у 1990 р. до 66854 випадків у 2001 р., або на 7,25%, і до 68410 випадків - у 2003 р. (див. табл. 2).

Таблиця 2

Захворюваність за класами хвороб *
(кількість уперше в житті зареєстрованих випадків захворювань)

Класи хвороб	Тис.				На 100 000 населення			
	1990	1995	2000	2003	1990	1995	2000	2003
Усі захворювання	32188	32547	33471	32585	62335	63474	67966	68410
У тому числі								
Деякі інфекційні та паразитарні хвороби	1333	1504	1436	1349	2582	2934	2915	2831
Новоутворення	310	327	382	395	601	639	776	829
Хвороби крові і кровотворних органів та окремі порушення із залученням імунного механізму	114	191	246	235	221	373	499	492
Хвороби ендокринної системи, розладу харчування та порушення обміну речовин	307	272	596	564	594	531	1210	1184
Розлади психіки та поведінки	265	267	243	228	514	521	494	478
Хвороби нервової системи	2640	3037	748	751	5112	5923	1519	1576
Хвороби ока та його придаткового апарату	1541	1565	3129	3286
Хвороби вуха та соскоподібного відростка	1149	1154	2332	2423
Хвороби систем кровообігу	1149	1390	2338	2386	2225	2710	4747	5010

Хвороби органів дихання	17021	15705	14639	13835	32962	30628	29727	29046
Хвороби органів травлення	1189	1332	1429	1384	2303	2597	2903	2906
Хвороби шкіри та підшкірної клітковини	1799	2144	1996	1915	3483	4181	4053	4021
Хвороби кістково-м'язевої системи і сполучної тканини	1374	1416	1571	1572	2661	2761	3191	3301
Хвороби сечостатевої системи	1224	1544	1939	2077	2370	3012	3937	4362
Вагітність пологи та післяпологовий період	414	546	588	646	3358	4051	4621	5164
Уродженні аномалії (вади розвитку), деформації та хромосомні порушення	41	47	62	54	79	92	125	113
Травми, отруєння та деякі інші наслідки дії зовнішніх причин	2866	2647	2339	2297	5550	5161	4749	4822

* Джерело: Статистичний щорічник України за 2001 рік. – К.: Техніка, 2001. – С.483; Статистичний щорічник України за 2003 рік. – К.: Видавництво «Консультант», 2004. – С.493.

Порівнюємо ріст кількості захворювань, трансформацію рівня захворюваності із змінами чисельності населення за період 1990-2003 рр. (табл. 3).

Таблиця 3

Взаємозв'язок змін кількості захворювань, рівня захворюваності і чисельності населення *

Показники	Роки			
	1990	1995	2000	2003
Усі захворювання, тис.	32188	32547	33471	32585
В % до 1990 р.	100,0	101,1	104,0	101,2
Рівень захворюваності, випадків на 100000 населення	62335	63474	67966	68410
В % до 1990 р.	100,0	101,8	109,0	109,7
Чисельність населення, тис. осіб	51,8	51,7	49,7	47,4
В % до 1990 р.	100,0	99,8	95,9	91,5

* Джерело: Статистичний щорічник України за 2001 рік. – К.: Техніка, 2001. – С.483; Статистичний щорічник України за 2003 рік. – К.: Видавництво «Консультант», 2004. – С.493.

Дані таблиці 3 унаочнюють взаємозв'язок між станом здоров'я і відтворенням населення, який спостерігався у 1990-2003 рр.: підвищення рівня захворюваності відбувалося на фоні інтенсифікації скорочення кількості населення.

В результаті поглибленого вивчення медико-соціальних аспектів динаміки населення України нами зроблено наступні висновки:

- наявні офіційні дані дають підставу стверджувати, що впродовж ХХ ст. в Україні відбулося чотири демографічні кризи, котрі негативно позначилися на динаміці, кількісному та соціальному складу населення країни, загострюючи кожного разу депопуляцію, зменшуючи людські ресурси і, безумовно, величину трудового потенціалу;

- в умовах побудови так званого соціалізму при відсутності належної статистики і при наявності низки соціальних катаклізмів, які привели до знецінення людського життя, практично, неможливо простежити адекватні дійсності особливості взаємозв'язку і взаємовпливу суспільного здоров'я з динамікою населення;

- після здобуття Україною незалежності простежується прямий взаємозв'язок стану здоров'я населення із його загальною кількістю: погіршення показників суспільного здоров'я супроводжуються скороченням населення;

- аналіз запропонованих автором індексів впливу негативних соціально-економічних явищ на суспільне здоров'я, індексу здоров'я та інтегрального індексу самопочуття після перенесеної

хвороби в порівнянні з результатами діяльності в розрізі регіонів та соціально-економічних районів дозволив виявити, що в кінцевому результаті на здоров'ї населення в більшій мірі позначаються негативні соціально-економічні явища, ніж перенесені хвороби;

- в умовах України отримані результати медико-соціальної оцінки динаміки населення в розрізі регіонів і соціально-економічних районів є аналогічними, в переважній більшості, результатам, що стосуються країни в цілому [5, с.261-262].

На порозі ХХІ ст. в Україні, незважаючи на скорочення чисельності населення, все більшого значення набуває досягнення розширеного відтворення населення, яке повинно розглядатися у якісно новому, відмінному від традиційного змісті. Його суть має полягати у зростанні кваліметричних якостей населення, зокрема трудового потенціалу, замість кількісного зростання останнього. А це вимагає суттєвого поліпшення медико-соціальних показників динаміки населення України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Народонаселение. Энциклопедический словарь / Гл. ред. Г.Г.Меликьян. Ред. коллегия: А.Я.Кваша, А.А.Ткаченко, Н.Н.Шаповалова, Д.К.Шелестов. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1994. – 640 с.
2. Статистический словарь / Гл. ред.: М.А.Королев. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 1989. - 623 с.
3. Попов Л.А. Моделирование трудовых показателей: Учебник. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 208 с.
4. Служинська З. Рід людський в Україні. – Львів, 1995. – 114 с.
5. Шевчук Л.Т. Медико-соціальні аспекти використання трудового потенціалу: регіональний аналіз і прогноз. – Львів: ІРД НАН України, 2003. – 489 с.